

Б. В. Деревянко
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарського та екологічного права
Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 346.2:37

ЩОДО ОБСЯГІВ КОМПЕТЕНЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРИ ПРИПИНЕННІ ВІДНОСИН ЗІ СПОЖИВАЧАМИ

Деревянко Б. В. Щодо обсягів компетенції навчальних закладів при припиненні відносин зі споживачами

Наукову статтю присвячено визначенню обсягів компетенції навчальних закладів при припиненні відносин зі споживачами та порівнянню обсягів компетенції навчальних закладів та споживачів їхніх послуг. Показано, що обсяг компетенції навчальних закладів більший за обсяг компетенції споживачів їхніх послуг.

Ключові слова: компетенція, суб'єкт господарювання, навчальний заклад, послуги, споживачі, договір, закон, припинення відносин.

Деревянко Б. В. Относительно объемов компетенции учебных заведений при прекращении отношений с потребителями

Научная статья посвящена определению объемов компетенции учебных заведений при прекращении отношений с потребителями и сравнению объемов компетенции учебных заведений и потребителей их услуг. Показано, что объем компетенции учебных заведений больше объема компетенции потребителей их услуг.

Ключевые слова: компетенция, субъект хозяйствования, учебное заведение, услуги, потребители, договор, закон, прекращение отношений.

Derevyanko, B. V. In relation to the volumes of jurisdiction of educational establishments at stopping of relationships with users

The research article is devoted to the determination of volumes of jurisdiction of educational establishments at stopping of relationships with users and comparison of volumes of jurisdiction of educational establishments and users of their services. Volume of jurisdiction of educational establishments more that volume of jurisdiction of users of their services, that was well-proven.

Key words: *competense, economic entity, educational establishment, services, users, agreement, law, stopping of relations.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання визначення обсягів господарської компетенції є важливими для будь-якого суб'єкта господарювання. Визначальним встановлення обсягу господарської компетенції є і для навчальних закладів (далі – НЗ), які є некомерційними суб'єктами господарювання. До питань, пов'язаних із некомерційністю НЗ, повернемося у наступних роботах. А зараз проведемо дослідження компетенції НЗ. Одним із факторів визначення обсягу компетенції НЗ є час вступу у правовідносини із різними суб'єктами господарського права та виходу із цих правовідносин. У цьому плані більшу цікавість являють питання припинення відносин зі споживачами послуг державних НЗ (або недержавних, які надають послуги за рахунок коштів держави, її органів та суб'єктів господарювання). Тоді офіційний договірний зв'язок може перериватися, а виникають правовідносини з відшкодування державі в особі НЗ або інших суб'єктів коштів, витрачених на навчання фахівців, що

відмовилися працювати за державним замовленням. Необхідно приділити увагу розгляду цих правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Проблема визначення обсягів компетенції різних суб'єктів господарювання у різних господарських відносинах приділялася увага провідних вчених-господарників О.М. Вінник, В.М. Гайворонського, С.М. Грудницької, Г.Л. Знаменського, В.В. Лаптева, В.К. Мамутова, В.С. Мартем'янова, О.П. Подцерковного, Б.І. Пугінського, Н.О. Саніахметової, Г.В. Смолина, В.В. Хахуліна, О.В. Шаповалової, М.Л. Шелухіна, В.С. Щербини та ін. Проте питання визначення обсягів компетенції саме НЗ та саме під час припинення договірних та інших правовідносин зі споживачами залишаються малодослідженими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ціллю статті є визначення обсягів компетенції НЗ при припиненні відносин зі споживачами і порівняння обсягів компетенції НЗ та споживачів їхніх послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перехід до ринкових відносин замінив систему примусового закріплення молодих фахівців на певних робочих місцях принципом добровільності праці. Це суттєво трансформувало відносини особи і держави у сфері освітньої та трудової діяльності. Випускники стали вільними у виборі місця роботи. На законодавчому рівні держава гарантує працевлаштування тих осіб, які навчалися за державним замовленням. Відсоток працевлаштованих випускників, які навчалися за кошти державного бюджету, у середньому становить близько 30%. Через відсутність механізму відшкодування коштів, витрачених на підготовку фахівців, ніхто не несе відповідальності за нераціональне використання державного бюджету [1, с. 106]. Насправді таку відповідальність держава намагається через НЗ покласти на самих випускників, що відмовилися відпрацювати за місцем розподілу.

Н.В. Коломоєць на прикладі системи МВС вказує, що формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою здійснюється за пропозиціями органів та підрозділів внутрішніх справ України на підставі плану рознарядки. За рік до закінчення навчання замовник направляє до ВНЗ МВС України пропозиції щодо потреби у фахівцях із зазначенням потрібної їм кількості, місць працевлаштування та умов, які зобов'язується створити (можливість забезпечення житлом, розмір заробітної плати, інші соціальні гарантії).

Замовник несе відповідальність за достовірність поданої інформації про потребу у фахівцях та вказані в направленні на роботу зобов'язання.

Згідно з угодою випускник зобов'язаний ґрунтовно оволодіти всіма видами професійної діяльності, передбаченими відповідною кваліфікаційною характеристикою, та відпрацювати в замовника не менш як три роки, а ВНЗ – забезпечити відповідні якість та рівень підготовки фахівця з вищою освітою.

Замовник може власним коштом надавати курсантам матеріальну допомогу, а також установлювати доплати до сум, призначених на утримання відповідної спеціальності, курсу, НЗ.

Курсанти, які уклали угоду з ВНЗ, після закінчення навчання на підставі укладеної угоди повинні відпрацювати за місцем розподілу не менш як три роки [2, с. 45; 3].

На практиці часто трапляється ситуація, коли НЗ свої зобов'язання з підготовки фахівця за рахунок державного замовлення виконав, а випускник відмовляється працювати на державній службі.

Для таких випадків ЦК України у частині 3 статті 538 вказав, що «У разі невиконання однією зі сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі», але при цьому поставив можливість виплати винагороди за ненадання (неналежне надання) послуги у залежність від вини виконавця,

оскільки, відповідно до частини 2 статті 903 «У разі неможливості виконати договір про надання послуг, що виникла не з вини виконавця, замовник зобов'язаний виплатити виконавцеві розумну плату. Якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника, він зобов'язаний виплатити виконавцеві плату в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом» [4].

При формуванні змісту договору на надання платних медичних послуг, договорів, результати яких не гарантуються, Г. Цехер пропонує включати до змісту договірної зобов'язання «умову-попередження» про можливість недосягнення бажаного замовником результату [5]. Доцільно включити в текст договору «умову-попередження» і хоча б абстрактну фразу про те, що «результат багато в чому залежить від особистості замовника, його соціально-психологічних якостей, цінностей, орієнтації, здатності і психологічного стану» [5; 6, с. 232]. З іншого боку, НЗ вищих рівнів акредитації надають послуги безпосереднім споживачам лише за умови проходження ними певного конкурсу. В іншому випадку така особа не зможе стати студентом чи аспірантом. Тому у сфері вищої освіти застосування умови-попередження навряд чи можливе (можливе за умови підтвердження неможливості учнів та студентів засвоїти знання, набуті вміння та навички відповідними об'єктивними медичними довідками).

З іншого боку, звинуватити НЗ у неякісному наданні послуг і теоретично, і практично буде достатньо складно. Видається, що це можна зробити лише у випадку доведення фактів систематичного ненадання послуг у сфері освіти (наприклад, фіксування фактів не проведення занять за допомогою технічних пристроїв). Проте НЗ завжди відповідальність за факт ненадання освітніх послуг може перекласти на викладача, визначивши в якості ексцесу виконавця. Крім цього надання послуг передбачає саме процес, а не його результат. Відносно цього можна навести погляд В.В. Луця, на думку якого головна особливість договорів з надання послуг, на відміну від договорів на виконання робіт, становить те, що надання послуги не відокремлене від діяльності

особи, яка надає послугу [7]. Останній ефект такої діяльності виступає не у вигляді певного відчутного матеріального результату, як це має місце в підрядних договорах, а полягає в самому наданні послуги [8, с. 979].

Можемо стверджувати, що у випадках, коли належним виконанням послуги безумовно (за винятком обставин непереборної сили, форс-мажорних обставин) досягається корисний результат, який «розщеплюється» в ній, об'єктом договору на надання послуг є послуга як діалектична єдність дій виконавця та їх корисного результату. Інакше кажучи, ефект корисності, притаманний послугі як дії (комплексу дій) на етапі її надання, трансформується у корисний для сторони результат, що набуває мінової вартості. Якщо ж досягнення такого результату перебуває у прямому зв'язку не лише з проведеними належним чином діями, що становлять зміст послуги, а й із цілою низкою обставин, не залежних від дій виконавця послуги, об'єктом договору на надання послуг є послуга як дія. У такому разі сама послуга як дія, незалежно від фактичного настання результатів, які очікує від неї замовник, набуває споживчої та мінової вартості [9, с. 75-76].

У зв'язку з відсутністю уречевленого результату об'єкт договору на надання послуг, у т.ч. комерційного характеру, як правило, повністю збігається з предметом такого договору [9, с. 76].

А.А. Мірзоян досліджуючи якість надання медичних послуг робить висновок, що ключова проблема полягає не стільки в суб'єктивному сприйнятті отриманої медичної послуги, скільки в неможливості встановити критерії оцінки якості, кількості та інші параметри даної послуги відповідно до очікувань клієнта, що бажає задовольнити свою потребу [6, с. 232-233]. Хоча з іншого боку, у сфері права таким критерієм може бути, наприклад, виграш справи адвокатом – задоволення позову. Хоча тут не все залежить виключно від знань та вмінь адвоката, адже є інша сторона, свідки, суддя... Так само, критерієм вимірювання якості освітньої послуги може бути вступ учня-споживача послуги до ВНЗ, захист споживачем послуги-аспірантом дисертації, виграш

випускником-студентом конкурсу на зайняття певної престижної вакантної посади тощо.

Отже, припинення договору про надання освітніх послуг може бути підставою припинення компетенції його учасників, а може і не тягнути за собою припинення компетенції одного по відношенню до іншого.

Неоднозначний підхід у вирішенні питань про підстави розірвання договору про професійну підготовку особи у ВНЗ проявляється у рішеннях українських та російських судових органів. Судова практика підкреслює існування певних проблем у цій сфері, але не вирішує їх. Досить часто позиції правозастосовчих та правозахисних органів є суперечливими. Відомі випадки, коли суд однієї інстанції визнавав наказ адміністрації ВНЗ про відрахування студента (позивача) через академічну заборгованість законним, а суд іншої інстанції (апеляційний) постановляв такий наказ відмінити та поновити позивача як студента [10, с. 226-227].

С.А. Загородній виділяє декілька підходів до розв'язання ситуацій з одностороннім розірвання договору на вимогу ВНЗ. Перший ґрунтується на тому, що розірвання договору можливе за невиконання студентом навчального плану чи навчальної програми (академічна неуспішність) та несплати замовником освітніх послуг у встановлені строки (фінансова заборгованість). Згідно з другим підходом до зазначених підстав додаються неповернення у встановлені строки студента з академічної відпустки, порушення студентом правил внутрішнього розпорядку ВНЗ, порушення студентом обов'язків, передбачених статутом ВНЗ. Третій підхід полягає в тому, що будь-яке порушення так званого «освітнього» законодавства не може вважатися підставою для розірвання договору. Єдиною підставою для розірвання договору є несплата замовником послуги з професійної підготовки у встановлені строки. Четвертий підхід ґрунтується на тому, що публічно-правові обов'язки студента (успішно навчатися, дотримуватися правил поведінки, внутрішнього розпорядку ВНЗ тощо) мають одночасно розглядатися складниками приватно-правових обов'язків, а отже, дисциплінарні порушення студента

можуть розглядатися як підстави розірвання договору з боку ВНЗ. Згідно з п'ятим підходом договірні відносини «ВНЗ – студент» припиняються (а не розриваються) переважно на підставах, передбачених відомчим НПА [10, с. 227]. Погоджуючись із вченим, вважаємо найбільш вірогідним та поширеним примусове розірвання договору з боку ВНЗ за наявності третього підходу (за несплату). За усіх інших підходів хоча компетенція НЗ і дозволяє йому припинити договір, проте може мати обопільні негативні наслідки та продовження післядоговірного зв'язку, або примусове відновлення договірного зв'язку.

Взагалі С.А. Загороднім було проведено комплексне дослідження правового регулювання припинення договору про надання освітніх послуг, у т.ч. проаналізовано погляди різних вчених на обсяги компетенції учасників договірних відносин (у першу чергу – НЗ та споживачів):

Л. Волчанська вважає, що істотним порушенням умов договору з боку виконавця є надання освітніх послуг із недоліками, з боку замовника – несплата освітніх послуг, а з боку особи, що навчається, – невиконання завдань, передбачених навчальним планом [11, с. 24; 10, с. 225];

М. Малейна вказує на такі підстави розірвання договору за ініціативою НЗ, як академічна неуспішність студента, ненадання ним у встановлені строки заяви про вихід із академічної відпустки, порушення студентом правил внутрішнього розпорядку ВНЗ, порушення передбачених статутом ВНЗ обов'язків тощо [12, с. 66; 10, с. 225];

В. Кваніна виділяє такі підстави розірвання договору, як невиконання особою, що навчається, навчального плану, несплата освітніх послуг. Зіставляючи наказ про відрахування студента з ВНЗ за невиконання навчального плану з розірванням договору про надання освітніх послуг, В. Кваніна зазначає, що вони можуть бути як підставою, так і наслідком один одного [13, с. 78-79; 10, с. 225];

О. Уханов вважає необґрунтованим дострокове припинення надання освітньої послуги через незадовільний рівень знань студента. Вчений пропонує надати неуспішним студентам

можливість навчатися до останнього курсу без їх відрахування, а академічну заборгованість ліквідувати під час навчання паралельно [14, с. 109-112; 10, с. 226].

Як бачимо, погляди переважної більшості із наведених дослідників співпадають із висловленим нами, що в компетенції НЗ є право відрахування споживача своїх послуг лише через неоплату цих послуг. Усі інші підстави не є беззаперечними.

Слід зазначити, що хоча С.А. Загородній виділяв невиконання замовником обов'язку про оплату професійної підготовки підставою одностороннього розірвання договору про професійну підготовку у ВНЗ на вимогу виконавця [15, с. 158-159; 10, с. 226], проте поряд із цією підставою пропонував передбачити у законі та договорі підставами розірвання договору про професійну підготовку у ВНЗ також неповернення у встановлені строки особи із академічної відпустки, неможливість особи навчатися у ВНЗ за станом здоров'я, істотну зміну обставин, якими керувався ВНЗ при укладенні договору тощо [10, с. 227-228]. Із викладеним також слід погодитися, оскільки у компетенції сторін договору змінювати або уточнювати його зміст (принаймні у НЗ, який пропонує проект договору) при його укладенні, і так само у компетенції сторін припиняти дію договору у разі настання викладених у договорі підстав для цього.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, компетенція НЗ у відносинах із споживачами послуг при припиненні цих відносин за загальним правилом визначається законом. У значній частині випадків на основі положень цього закону НЗ можуть укладати цивільно-правові та господарські договори із різними суб'єктами права. У цих випадках компетенція НЗ крім закону визначається положеннями договору. У випадку розірвання договору або закінчення строку його дії компетенція НЗ знову визначається законом. Проте у такому випадку у відносинах зі споживачами НЗ у випадку їх незгоди майже завжди буде зобов'язаний відновити відносини. Винятком може бути лише відрахування студента (учня, аспіранта) у випадку неоплати вартості наданих послуг. Тобто у таких випадках може виникнути хибне враження, що

споживач освітніх послуг та інших послуг у сфері освіти має більш високий обсяг компетенції у частині прав, ніж надавач цих послуг - НЗ, і що компетенція надавача послуг у сфері освіти - НЗ у відносинах зі споживачами визначається лише за допомогою принципу «дозволено те, що прямо дозволено законом». Насправді це не так. У досліджуваних відносинах категоричність відсутня.

Російський професор В.М. Сирих з цього приводу зазначає, що у змісті освітніх відносин не існує рівності їх учасників. Перелік академічних свобод студентів є незначним (обирати факультативні та елективні курси, брати участь у формуванні змісту своєї освіти за умови дотримання вимог державних освітніх стандартів, брати участь в обговоренні і вирішенні важливих питань діяльності ВНЗ, а також оскаржувати накази і розпорядження адміністрації ВНЗ) і не спроможним низвести владну природу освітніх правовідносин до дійсної рівності сторін, без чого не існує і не може існувати жодних цивільно-правових відносин [16, с. 70].

Стосовно визначення компетенції НЗ у відносинах зі споживачами своїх послуг та при припиненні цих відносин виключно за принципом «дозволено те, що прямо дозволено законом», необхідно навести погляди Є.В. Булатова та І.М. Острівного. Вчені, досліджуючи правовий статус приватних ВНЗ, вказують, що останні також як і державні або комунальні, вирішують єдине завдання, що полягає у матеріально-фінансовому забезпеченні головної своєї місії – реалізації освітньо-професійних програм вищої освіти, тому господарське призначення приватного ВНЗ завжди знаходиться у певній залежності від його основної цілі та головних завдань [17, с. 65]. Із цим необхідно погодитися, адже так воно і є: усі НЗ (у т.ч. й ВНЗ) мають головне завдання, для виконання якого вони і створювалися. Усі інші завдання НЗ у більшій або меншій мірі пов'язані із реалізацією цього головного завдання. Але ж це зовсім не означає, що головне завдання однозначно визначає усі інші.

Отже, підбиваючи підсумки розгляду питань стосовно обсягів господарської компетенції НЗ при припиненні відносин зі

споживачами своїх послуг необхідно сказати, що особливість компетенції НЗ у порівнянні з іншими суб'єктами господарського права (зокрема зі споживачами) полягає у тому, що при її визначенні до НЗ застосовується одночасно підхід «дозволено усе, що не заборонено законом» – вони можуть обирати вид діяльності, перелік основних і додаткових послуг, контрагентів і споживачів (якщо мова не йде про публічний договір) та ін.; та підхід «дозволено лише те, що прямо дозволено законом» – вони мають певну визначену законом групу зобов'язань. Наступною особливістю є те, що обсяг компетенції НЗ у відносинах зі споживачами є більшим за обсяг компетенції споживачів.

У статті було проведено дослідження обсягів компетенції НЗ у відносинах зі споживачами у час припинення цих відносин. Проте недослідженим залишаються питання визначення компетенції окремих органів НЗ у внутрішньогосподарських відносинах. Цим питанням повинні бути присвячені наступні найближчі роботи.

Список використаних джерел

1. *Дяків О.* Нормативно-правове забезпечення державної політики регулювання взаємозв'язку освіти та ринку праці [Текст] / О. Дяків // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. — 2010. — № 1. — С. 103—112.
2. *Коломоєць Н.В.* Специфіка вищих навчальних закладів системи МВС України [Текст] / Н.В. Коломоєць // Наше право. — 2010. — № 3. — С. 44—46.
3. Про затвердження Типового договору про підготовку фахівця у вищому навчальному закладі Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 14 травня 2007 року № 150 / МВС України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0547-07>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

5. *Цехер Г.* Если мы потребляем услугу, то надо знать [Текст] / Г. Цехер // Услуги: права потребителя (тарифы, сроки, неустойки). — Екатеринбург, 1999. — С. 16—17.
6. *Мірзоян А.А.* Деякі питання систематизації договорів про надання послуг [Текст] / А.А. Мірзоян // Університетські наукові записки. — 2007. — № 4 (24). — С. 229—233.
7. *Зобов'язальне право: теорія і практика* : Навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць та інші; За ред. О.В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 912 с.
8. *Шульга Р.Р.* Категорія «торгівля послугами»: сутність та проблеми застосування у господарському законодавстві України / Р.Р. Шульга // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 976—981 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10sppgzuz.pdf>.
9. *Мілаш В.С.* До питання про об'єкт договору про надання послуг [Текст] / В.С. Мілаш // Вісник господарського судочинства. — 2008. — № 4. — С. 72—77.
10. *Загородній С.А.* Одностороннє розірвання договору про професійну підготовку особи у вищому навчальному закладі на вимогу виконавця [Текст] / С.А. Загородній // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2009. — Вип. 44. — С. 221—229.
11. *Волчанская Л.М.* Динамика договора возмездного оказания образовательных услуг [Текст] / Л.М. Волчанская // Юридическое образование и наука. — 2002. — № 2. — С. 21—24.
12. *Малеина М.Н.* Договор о подготовке специалиста с высшим профессиональным образованием [Текст] / М.Н. Малеина // Государство и право. — 2004. — № 8. — С. 57—66.
13. *Кванина В.В.* Особенности прав и обязанностей сторон по договору на оказание возмездных образовательных услуг / В.В. Кванина [Текст] // Право и образование. — 2005. — № 2. — С. 75—82.

14. *Уханов О.А.* Я не заказывал отчисление из вуза! [Текст] / О.А. Уханов // Право и образование. — 2002. — № 2. — С. 109—113.
15. *Загородній С.А.* Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 [Текст] / Загородній Сергій Андрійович. — Х., 2007. — 188 с.
16. *Сырых В.М.* Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание [Текст] / В.М. Сырых // Журнал российского права. — 2010. — № 4. — С. 69—78.
17. *Булатов Е.В.* Структура хозяйственно-правового статуса высших учебных заведений частной формы собственности [Текст] / Е.В. Булатов, И.Н. Остривный // Економіка та право. — 2010. — № 1. — С. 61—66.